

Liptay Éva (1966–2022) a Szépművészeti Múzeum Egyiptomi Gyűjteményének egykori vezetője. Fő kutatási területei közé tartozott az ókori egyiptomi vallási ikonográfia, a Harmadik átmeneti kor története és kultúrája, a magyarországi *Aegyptiaca*-gyűjtés története, egyiptizáló tendenciák a magyar anyagi és szellemi kultúrában. Folyóiratunk rendszeres szerzője volt.

Legutóbbi írása az *Ókorban: A halál mint alvás és a halálból való felébredés az ókori egyiptomi halotti ikonográfiában* (2018/4).

Varga Edith (1931–2020) magángyűjteménye

Liptay Éva

A Varga Edith által 2012-ben a Szépművészeti Múzeumnak ajándékozott újbirodalmi ösbüsz (Szépművészeti Múzeum, Egyiptomi Gyűjtemény, ltsz. 2012.2-E)

1959-ben az Egyiptomi Arab Köztársaság által felajánlott négy darab tíz hónapos egyiptomi kutatói ösztöndíjból – az ELTE Bölcsészettudományi Karának javaslatára – egyet a diplomája megszerzése után 1956 óta a Szépművészeti Múzeumban dolgozó Varga Edith (Egyiptomi Osztály), egyet pedig férje, Castiglione László (Antik Osztály) kapott meg. Egy további ösztöndíjjal velük egy időben a Szépművészeti Múzeum Antik és Egyiptomi Osztályán gyakornokoskodó harmadik fiatal kutató, Kákósy László¹ utazhatott Egyiptomba. Ez mindhármuk számára az első, az ötvenes évek végén csodával határos módon adódó lehetőség volt, hiszen előtte még soha nem jártak Egyiptomban.

Ösztöndíjas kiküldetésüket 1959. április 2-án kezdhették meg Egyiptomban. Ott tartózkodásuk ideje alatt merülhetett fel annak lehetősége, hogy műtárgykereskedőknél legalisan és kedvező áron kvalitásos darabokat lehetne vásárolni. Ezért a Szépművészeti Múzeum nyár vége felé megbízta őket, hogy egy bizonyos, igen szerény keretösszegből (150 egyiptomi font) gyarapítsák az Egyiptomi és Antik Gyűjtemények egyiptomi műtárgyállományát.

A kairói magyar nagykövetség nem könnyítette meg az ügyintézkést. Október 16-án Varga Edith drámai hangú levélben² számolt be arról, hogy kidobták őket az ösztöndíjas lakásból: pénz, fedél és mindenfajta hivatalos támogatás nélkül, kétségbeesetten próbálták átgondolni, hogyan tudnák legalább a múzeum számára vásárolt műtárgyakat biztonságos körülmények között hazaküldeni. Castiglione László ugyanekkor kelt levele³ ugyanis tudósít arról, hogy a műtárgyvásárlások minden nehézség ellenére várakozáson felül sikeresek voltak, a szállítástól azonban a követség ellenséges magatartása miatt nagyon tart.

A Szépművészeti Múzeum és a kairói magyar kereskedelmi kirendeltség segítségével és együttműködésével végül sikerült elintézni a műtárgyak csomagolásával és szállításával kapcsolatos teendőket. A kereskedelmi kirendeltség hivatalos megbízás nélkül is (!), a „*bürokratikus szempontokat félretelve, egyéni felelősségvállalással*” vállalta a vámolás és a szállítás költségeit.⁴

A műtárgyvásárlásról készült külön jelentésükből kiderül, hogy a rendelkezésre álló 150 egyiptomi fontból összesen 33 tétel (34 darab) műtárgyat vásároltak 14.950 forint értékben, amelyek közül 22 darab az Egyiptomi Gyűjteményt, 11 tétel (12 darab) pedig az Antik Gyűjteményt gazdagította.⁵

A megvásárolt műtárgyakról készült szakértői vélemény megírására 1960 márciusában Oroszlán Zoltánt és Dobrovits Aladárt (az Iparművészeti Múzeum akkori főigazgatóját) kérték fel. 1960. március 3-án összeült a Szépművészeti Múzeum

vásárlási bizottsága.⁶ A jelenlévők megállapították, hogy a megvásárolt kollekció gondos szakmai válogatás eredménye, a gyűjtemények szempontjából hiánypótló darabokat tartalmaz. A műtárgyak eredetiségéhez nem fér kétség, anyagi értékük pedig egyértelműen meghaladja a rendelkezésre bocsátott pénzügyi keretet.

A szakmai útról szóló jelentés egyik listája bemutatja a tárgyak korszakok szerinti eloszlását. Ez nyilvánvalóan jelzi, hogy a vásárlások során arra törekedtek, hogy minden főbb korszakból nagyjából azonos számú új műtárgy kerüljön a gyűjteménybe. Láthatólag ennél is fontosabb cél volt azonban a hiánypótlás. A gyűjteményben 1959 előtt nem voltak a predinasztikus korból származó tárgyak. Ezzel a vásárlással két nagyon jellegzetes predinasztikus edénytípus egy-egy példányát (60.12-E, 60.23-E), illetve két azonos korú, állat alakú festékörlő palettát (60.3-E, 60.4-E) sikerült beszerezni, amelyek az alapját alkották a gyűjtemény későbbiekben jelentősen kibővült predinasztikus és kora dinasztikus kerámiaanyagának.

A predinasztikus korhoz hasonlóan az első átmeneti kor anyagi kultúrája is jóformán teljesen hiányzott a repertoárból 1959 előtt. Ezért is volt döntő jelentőségű szerzemény Rudzsahau és Ipepi első átmeneti kori, Naga ed-Deirből származó halotti sztéléje (60.19-E). Az első átmeneti kori anyag igen átgondolt megalapozását szolgálta az Alexandriában vásárolt áldozati oltár formájú agyag áldozati tábla (60.9-E) és égetett agyag áldozati tál (60.10-E) is. Ezekkel nemcsak a korszakot, hanem egy, a halotti kultusz körébe tartozó, addig hiányzó jellegzetes tárgytípust is sikerült két igen kvalitásos darabban bemutatni. Ezt a két tárgyat kiválóan egészíti ki a hihetetlenül olcsón, majdnem ingyen megszerzett, klasszikus stílusjegyeket hordozó középbirodalmi mészke áldozati tábla (60.21-E).⁷

A második világháború utáni budapesti gyűjteményből hiányzott számos jellegzetes, az ókori egyiptomiak által a mindennapi életben használt tárgytípus is. Az 1959-es vásárlások láthatóan kiemelt figyelmet szenteltek e hiány pótlásának. Egyértelműen alapos és szisztematikus kutatás eredményeképpen sikerült beszerezni egy, az ókori egyiptomi kultúra minden korszakában fontos szerepet betöltő műtárgycsoport, a festékek porítására szolgáló paletták és tálak néhány tipikus példányát. A két (fentebb már említett) predinasztikus kori, állat alakú festékörlő paletta mellett három további tárgy (60.5-E, 60.6-E, 60.16-E) a dinasztikus kori festékörlők három igen jellegzetes altípusát reprezentálja.

A tanulmányút során Varga Edith, Castiglione László és Kákósy László is vásárolt kisebb tárgyakat a saját – abban az évben alapított – magángyűjteménye számára. A következőkben Varga Edith magángyűjteményének darabjait mutatom be, bizonyítva, hogy milyen sok szálon kötődnek a Szépművészeti Múzeum számára ugyanekkor vásárolt művekkel, valamint Kákósy László ugyanekkor szerzeményezett, halála után pedig a hagyatékként 2003-ban a Szépművészeti Múzeumba került tárgyaival.

A Varga Edith magángyűjteményébe tartozó hatvan darab tárgy nagyobbik részét, 43 tárgyat – Castiglione László ekkor szerzeményezett tárgyaihoz hasonlóan – védetté nyilvánítottak 1961-ben. Ezen tárgyakról magángyűjteményi kartonok is készültek, amelyekben szerencsére minden esetben szerepelnek a vásárlás, illetve a megtalálás körülményei. A 17 darab nem védett műtárgy esetében azonban sajnos szinte semmilyen

adattal nem rendelkezünk a szerzeményezés körülményeit illetően. Kivételt képez néhány olyan nem védett tárgy, amelyet a későbbiekben Varga Edith publikált. Ezekben a műtárgypublikációkban jelezte, hogy a (meg nem nevezett) „magángyűjtő” Luxorban vásárolta őket. A nem védett tárgyak esetében ezért nem tudhatjuk biztosan, hogy azokat is az első tanulmányút során, 1959-ben, vagy a következő utazás alkalmával, 1964-ben, a núbiai leletmentő expedícióra való kiutazáskor szerzeményezték, amikor szintén biztosan jártak Luxorban.

Az 1960-as évek első felében Varga Edith érdeklődése egyértelműen az ókori egyiptomi szobrászminták, ezen belül is elsősorban a királyfejek felé irányult. A gyűjtemény számára megvásárolt tárgyon (60.17-E) kívül erre utal az is, hogy a Varga–Castiglione magángyűjteményt is ugyanebben az időszakban gyarapították két hasonló méretű királyfej és egy királybűsztt szobrászmintával.⁸ Egy valamivel későbbre, a Ptolemaios-kor elejére datálható, királyfejet ábrázoló, a Szépművészeti Múzeum által 1949-ben magángyűjteményből szerzeményezett szobrászmintát (51.2256) Varga Edith mindjárt az egyiptomi tanulmányút után, 1960-ban publikált,⁹ az 1959-ben Egyiptomban vásárolt királyfejet pedig egy évvel később.¹⁰ Ezekben a cikkekben analógiaként a magángyűjteményében található királyfejmintákat is bemutatta.

Varga Edith magángyűjteményében három kőtöredék van, amelyeknek mindegyike helyi lelet, vagyis nem vásárlás útján szerezték, hanem terepbejárásaik, kirándulásaik alkalmával találták őket. Az újbirodalmi hieroglif felirattöredék Thébából, az őbirodalmi hieroglif töredék és a csillagfrízes töredék pedig Szakkarából származik a feljegyzések szerint. Ugyanilyen helyi leletek voltak a fa múmiaetikett Medinet Maadiban és a két római kori bútorlábtöredék Aszaszifban.

Kisebb szobrok is kerültek ekkor a gyűjteménybe, egy Karanisban vásárolt fekvő oroszlánszobrocsonka, amelynek alján elmosódott tintarajz látható: Ápisz bika áldozati asztal előtt. (Bár eddig nem volt alkalmunk a tárgy alaposabb vizsgálatára, csupán egyszeri szemrevételezésére, talán nem zárható ki a lehetőség, hogy esetleg nem oroszlánszobrocskáról, hanem Ápisz bikát ábrázoló szoborról van szó.) Egy Harpokratés-torzó mellett egy miniatűr bronz halkoporsó is került ekkor a gyűjteménybe, amelyről az embernek óhatatlanul eszébe jut a Kákósy László hagyatékából a Szépművészeti Múzeumba került, angolnát ábrázoló Atum-relikvia (2003.20-E). Egyáltalán nem kizárt, hogy Kákósy László is ugyanennek a tanulmányútnak a során, talán ugyanott vásárolta a maga votív bronzát, mint Varga Edith az övét.

A gyűjtemény talán legizgalmasabb darabja egy festett fafej és a hozzá tartozó kettős tolldísz, amelyeket egy közös talapzaton helyeztek el. Ezt a némiképp rejtélyes, nehezen besorolható és interpretálható tárgyat Varga Edith a Szépművészeti Múzeum egy ramesszida festett fafejével (58.2-E) együtt publikálta 1979-ben. Eléggyé nyilvánvaló, hogy az 1958-ban a Szépművészeti Múzeum egyiptomi gyűjteményébe került, nehezen besorolható festett fafejhez találta egyiptomi tanulmányútja során jó analógiának ezt a különös kompozíciót.

Varga Edith munkássága során mindvégig érdekelték a Hathorhoz kapcsolható votív tárgyak, ezt jól példázza a Kairóban vásárolt szisztrumtöredék és a Mit Rahinében ajándékba kapott feliratos *menatt*-töredék is. A feliratos *menatt*-töredék mellett pedig mindenképpen fontos megemlíteni még a Kákósy László ha-

gyatékából a gyűjteménybe került, dekanábrázolásokkal díszített *menat* amulettörödéket (2003.16-E) is. Ebbe a kategóriába sorolható az Abüdoszban vásárolt, ágyon fekvő nőfigura, valamint a Szépművészeti Múzeum számára ugyanekkor vásárolt, ugyanebbe a típusba tartozó tárgy (60.18-E) is. Szintén az 1959-es múzeumi vásárlások tükrében érthető meg a Mit Rahinében vásárolt gazella alakú palettatörödékek jelentősége is. A múzeum számára megvett három paletta mellett ez ugyanis egy további fontos és jellegzetes, jól datálható egyiptomi palettatípust mutat be. Érdekes ebben a kontextusban utalni a Kákósy-hagyatékából a múzeumba került tintatartóra (2003.18-E) is.

A votív meghallgató isteni fülek is hosszú időn keresztül foglalkoztatták Varga Edithet, amit egy 1997-es cikke is bizonyít. A Szépművészeti Múzeum fából készült, Thébából származó isteni fület publikálta akkor, mégpedig a magángyűjteményének egy darabjával, a (nem védett) ramesszida fülsztélével együtt. A fülsztélé mellett egyébként őrzött a magángyűjteményben még egy (védetté nyilvánított) stukkó jobb fület is.

Nem kétséges, hogy Varga Edithet és Kákósy Lászlót különösképpen érdekelték azok a tárgytípusok, amelyek az egyiptomi mágikus gondolkodással függenek össze. Ezt kiválóan bizonyítja az a nagy számú tárgy, amely mindkét gyűjteményben ebbe a kategóriába sorolható. A Kákósy-hagyatékából a múzeumba került két Hórusz-tábla egyike (2003.15-E) valójában Varga Edith vásárlása volt eredetileg 1959-ben Mit Rahinében, de később Kákósy Lászlónak ajándékozta azt. A másik, Kákósy-hagyatékából származó Hórusz-táblának pedig remek párhuzama van a Varga Edith-magángyűjteményben. Érdekes még megemlíteni a Kairóban ajándékba kapott mágikus táblácskát, amelyet Farkas Attila Márton publikált a 2001-ben megjelent Varga Edith-életrajzában. Az 1959-ben a gyűjteménybe került Bész-szobrocska (60.13-E) ikonográfiája pedig több hasonlóságot is mutat mind a Kákósy-hagyatékából hozánk került kis Bész-amulettel (2003.17-E) és gyógyító szoborral (2003.11-E), mind a 2003.15 leltári számú Hórusz-tábla ábrázolásával.

Három védett műtárgyat érdemes külön-külön bemutatni. Az egyik a ramesszida ösbüsz, amelyet Varga Edith és Kákósy László együtt vásároltak 1959-ben egy kairói műkereskedőnél. Ezt a három egyiptomi fontért vásárolt, jelenleg többmillió forintos értéket képviselő tárgyat Varga Edith 2012-ben, az új állandó kiállítás megnyitása alkalmából a Szépművészeti Múzeum Egyiptomi Gyűjteményének ajándékozta, és azóta is az egyiptomi állandó kiállításon látható (ltsz. 2012.2-E). A második tárgy egy hypokephal-törödékek, amelyet Varga Edith 1968-ban publikált először. A harmadik tárgy is igazán különleges darab: a fatáblácskán a napbárka látható, benne a napkorong, annak a belsejében pedig egy madár (*benu* vagy *ba* madár) be-

mélyített ábrázolása. Párhuzamok alapján a jelenet a napistennek az „aki a korong belsejében van” nevű éjszakai megjelenési formáját jeleníti meg. Amennyiben valóban így van, akkor szinte biztosan harmadik átmeneti kor eleji a darab, mivel ezt a megjelenési formát előszeretettel alkalmazták a 21–22. dinasztia kori thébai halotti papiruszokon.

Végül a védett tárgyak között szereplő tizenhét amulett esetében jól látható, hogy hármat Karaniszbán, hatot Kairóban és másik hármat Qurnában vásároltak, a többit ajándékba kapták vagy találták. A vásárlás útján szerzett darabok egyikét érdemes egybevetni a Múzeum számára szerzeményezett kompozit istenalakot ábrázoló mágikus szobrocskával, illetve a Kákósy László hagyatékából a múzeumba került, valószínűleg ugyanakkor vásárolt kompozit istenamulettel.

Ahogy az előbbieken már volt róla szó, tizenhét olyan tárgy van a magángyűjteményben, amelyek nem voltak levédve. Lehetséges, hogy ezeket is ekkor, 1959-ben vették, de ebben az esetben nincs rá magyarázat, hogy a Varga–Castiglione házaspár miért nem védette le őket a többi tárggyal együtt. Elképzelhető azonban az is, hogy néhány évvel később, az 1964-es núbiai leletmentő expedíció idején vásárolták őket Luxorban, ám erről a vásárlásról sajnos nincsenek adataink. A fülsztéléről és a kis Hórusz-táblatörödékről fentebb már esett szó. A *benu* madarat (ún. egyiptomi fönix) ábrázoló negatív szobrásminta esetében azonnal adódik a párhuzam: az 1959-ben a múzeum számára vásárolt, ugyanabba a tárgytípusba sorolható darab (60.11-E). Az 1960-as évek első felében Varga Edith két cikkében is foglalkozott a Múzeumba került darabokkal,¹¹ és ezek szerint a saját maga számára is vásárolt egy hasonló tárgyat. Varga Edith legutolsó, a Fábíán Zoltán számára készült emlékkönyvben 2017-ben megjelent publikációja is egy saját műtárgyáról, a középbirodalmi babafiguráról szól. Ebből a cikkből kiderül, hogy a tárgyat szintén Luxorban vásárolták.

A fentieket összefoglalva elmondható, hogy Varga Edith magángyűjteményének darabjai hasonlóan tudatos gyűjteménygyarapításról tanúskodnak, mint ami a Szépművészeti Múzeum számára vásárolt kollekció összeállításában is egyértelműen megfigyelhető. Több tárgy esetében teljesen nyilvánvalónak vagy logikusnak tűnik, hogy azokat egyszerre vásárolták az 1959-ben a Múzeum számára szerzeményezett tárgyakkal, illetve a Kákósy László magángyűjteményébe tartozó tárgyakkal – de legalábbis erősen inspirálták egymást ezek a vásárlások. Varga Edith többször is említette, hogy 1959 volt az utolsó jó év, amikor legálisan és eredményesen lehetett műtárgyat vásárolni Egyiptomban a Múzeum számára. A magángyűjtemény védett tárgyait ugyancsak 1959-ben, a nem védett darabokat pedig legkésőbb a következő egyiptomi útjuk során, 1964-ben szerezhették be.

Jegyzetek

- 1 A Kákósy László által 1959-ben Egyiptomban vásárolt tárgyak a halála után, 2003-ban a hagyatéka részeként kerültek a Szépművészeti Múzeumba: 2003.11-E, 2003.12-E, 2003.13-E, 2003.14-E, 2003.16-E, 2003.17-E, 2003.18-E, 2003.19-E, 2003.20-E.
- 2 SZM 1221/1959.
- 3 SZM 1221/1959.
- 4 Varga Edith és Castiglione László jelentése a műtárgyvásárlásokról: SZM 107/1960.
- 5 Lásd a tételes műtárgylistákat: SZM 107/1960.
- 6 A vásárlási bizottság jegyzőkönyvét lásd: SZM 107/1960. Résztvevők: Dobrovits Aladár, Oroszlán Zoltán, Pigler Andor, Bíró Károly, Varga Edith, Wessetzky Vilmos, Castiglione László, Szilágyi János György, Sprincz Emma, Kákósy László (ELTE BTK), Madarász László (Vámhivatal).
- 7 A középbirodalmi mészkő áldozati tábla ugyanakkor nagyszerűen egészítette ki a budapesti gyűjtemény addigi egyetlen, démotikus felirattal ellátott, a Kr. e. 1. évezred második feléből származó, sötét kőből készült áldozati tábláját (ltsz. 51.2108): Wessetzky 1985.
- 8 Varga 1961, 7–11/104–106, valamint 3. és 5. kép.
- 9 Varga 1960.
- 10 Varga 1961.
- 11 Varga 1961, 11–15/107–108; Varga 1964.

Bibliográfia

- Varga E. 1960. „Az óegyiptomi stukkó szobrásminta történetéhez”: *A Szépművészeti Múzeum Közleményei* 16, 101–111.
- Varga E. 1961. „Az egyiptomi gyűjtemény késői kori szobrásmintái”: *A Szépművészeti Múzeum Közleményei* 18, 103–111.
- Varga E. 1964. „Egy késői kori egyiptomi halotti szokás emlékei”: *A Szépművészeti Múzeum közleményei* 25, 123–132.
- Wessetzky V. 1985. „A Szépművészeti Múzeum démotikus feliratú egyiptomi áldozati köve”: *A Szépművészeti Múzeum Közleményei* 65, 77–80.